

บันทึกข้อธรรมของหลวงปู่มั่น

บันทึกโดย

หลวงปู่หลุย จันทสาโร

คำนำ

บันทึกข้อธรรมของหลวงปู่มั่นเล่มนี้ ทำการบันทึกธรรม โดยหลวงปู่หลุย จันทสาโร และผู้อ่านขออนุญาตคัดลอก, เป็นตอนหนึ่งจากหนังสือหลวงปู่หลุย จันทสาโร วัดถ้ำผาบึง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย อยู่ในโครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม ๘ เริ่มตั้งแต่หน้า ๒๗๒ ถึงหน้า ๒๙๓ เรียบเรียงและ จัดพิมพ์ โดย รศ.ดร.ปฐุม - รศ.ภัทรา นิคมานนท์, เพื่อเผยแพร่เป็นธรรมทานเท่านั้น

ผู้อ่านได้ทำการคัดลอกทุกถ้อยคำโดยไม่มี การแก้ไข เปลี่ยนแปลงที่ทำให้ความหมายต่างไปจากต้นฉบับใดๆ ทั้งสิ้น หากมีสิ่งไม่ถูกต้องหรือไม่เหมาะสมประการใด ผู้อ่าน ขอกราบขออภัยในความไม่ถูกต้องหรือไม่เหมาะสมนั้นๆ ด้วย ครับ.

มงคลวิศาล

มกราคม ๒๕๕๔

- ธรรมะ ถัมโม เรียนมาจากธรรมชาติ เห็นความเกิด ความแปรปรวน ของสังขาร ประกอบด้วยไตรลักษณ์
- อย่าเชื่อหมอมามากนัก ให้เชื่อธรรมชาติมากจึงดี เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม
- อรหันต์ก็เป็นคุณอนันต์ นับหาประมาณมิได้ พระอรหันต์ ตรัสรู้ในตัวเอง เห็นในตัวเอง มีญาณแจ่มแจ้งดี ล้วนแต่เล่าเรียน ธรรมชาติทั้งนั้นๆ
- ธรรมะที่เข้ากายกับจิตเป็นคัมภีร์เดิม
- ภูเขาสูงที่กลิ้งมาบดสัตว์ให้เป็นจุรณไปนั้น อายุ ๗๐ ปี แล้ว ไม่เคยเห็นภูเขา เห็นแต่ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ เท่านั้นแล ทิฐิमानะเป็นภูเขาสูงหาที่ประมาณ มิได้
- ธรรมะเป็นต้น **เอโก** มีอันเดียว แต่แสดงอาการโดยนัย ๘๔,๐๐๐ ธาตุ ๔ ธาตุ ๖ ธาตุ ๑๘ ให้เห็นด้วยจักขุด้วย ให้เห็นด้วยญาณคือปัญญาด้วย **นโม** ดิน น้ำ บิดา มารดา ปันขึ้นมา
- ๘๔,๐๐๐ เป็นอุบายที่ให้พระองค์ทรมารสัตว์ สัตว์ย่อมรู้ แต่ ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น จะรู้ยิ่งไปกว่านั้นเป็นไม่มี เว้นแต่

นิสัยพุกฤษภูมิฯ รู้อนันตนิยาหาประมาณมิได้ พ้นจากนิสัยของสาวก สาวกรู้แค่ ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น จะรู้ยิ่งไปกว่านี้มีได้

- ให้รู้ นโม นะ น้ำ โม ดิน (อิ อะ) อิติปิโสฯ อรหฺ เมือรู้แล้วความรู้หาประมาณมิได้ อะ อิ สำคัญนัก เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์
- ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ นี่เองทำให้บุคคลเป็นพระอรหันต์
- ญาณ ของพระพุทธเจ้า ท่านหมายเอา สกนธ์กาย เช่น นิमितธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุน้ำ ธาตุดิน และอาการ ๓๒ เป็นนิमित ท่านบอกว่ารู้เห็นเช่นนี้ บรรดาท่านเจ้าคุณทั้งหลาย ไม่คัดค้านเลยฯ
- สัตว์เกิดในท้องมารดาทุกข์แสน กามเป็นของต่ำช้า เป็นของที่น่าทุกข์เดือดร้อนฯ
- โลกสันนิวาส มีความแปรปรวนตั้งเที่ยงอยู่เช่นนั้น แต่จิตของเรารักษาไว้ให้ดีอย่าให้ติด ถ้าไม่ติดก็ได้ชื่อว่าเป็นสุข ในตอนนี้ท่านแสดงทบไปทบมาเพื่อให้ศิษย์รู้

- พิจารณาค้นกาย ตรวจกายถูกต้องแล้ว ไม่เป็นปัญหาขึ้นมาได้ ถ้าไม่ถูกย่อมนเป็นปัญหาขึ้นมา
- ค้นดูกายถึงหลัก แลเห็นอริยสังข์ของจริงแล้วเดินตามมรรค เห็นตัวสมุทัย เห็นทุกขสังข์
- ต้องทำจิตให้เป็นเอก ต้องสงเคราะห์ธรรมให้เป็นเอกเสมอๆ
- อริยสังข์ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค คือกาย วาจา ใจ เป็นมรรค เข้าไปดับทุกข์ ดับสมุทัย ดับนิโรธ นิโรธดับไม่เอาเอาที่ไม่ดับ คือดับนั้นยังเป็นตัวมรรค เอาสิ่งที่ยังไม่ดับสิ่งที่ตั้งอยู่นั้นแหละ เป็นตัวให้สิ้นทุกข์
- **ปฏิภาค** นั้น อาศัยผู้ที่มีวาสนา จึงจะบังเกิดขึ้นได้ **อุคคหนิमित** นั้น เป็นของที่ไม่ถาวร พิจารณาให้ชำนาญแล้วเป็น **ปฏิภาคนิमित** ชำนาญทาง **ปฏิภาค** แล้วทวนเข้ามาเป็น **ตน** ปฏิภาคนั้นเป็นส่วนวิปัสสนาฯ
- ท่านพิจารณาร่างกระดูกได้ ๕๐๐ ซาติมาแล้ว ตั้งแต่เกิด เป็นเสนาบดีเมืองกुरुราช เป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัย
- เจริญทางจิตอย่างเดียว ตั้งแต่ **อุปจารสมาธิ** รู้วาระจิตของผู้อื่นได้ แก่นิรวรณีได้ แต่โมหะคุมจิต ถ้าเจริญวิปัสสนา

ถึง **อัปปนาสมาธิ** ท่านอาจารย์บอกเช่นนั้น และบอกว่า
ทำความรู้ให้พอเสียก่อนจึงไม่หวั่นไหว

- ให้รู้ที่จะแก้จิตของตน ให้รู้จักภพของตนที่จะไปเกิดฯ ท่าน
อาจารย์ได้พิจารณาวัฏฏะ ๕๐๐ ชาติ
- ต้องผ่านความผิดมาเสียก่อน จึงปฏิบัติถูก **ความผิดเป็น
เหตุ ความถูกเป็นผลของความดีทั้งหลาย** ต้องเดิน
มรรค ๘ ให้ถูก จึงจะแก้ได้ เดินตามสายหนทางของพระ
อริยเจ้า ใช้ตบะอย่างยิ่งคือความเพียร จึงจะสอนตนได้
โลกีย์ โลกุตระ ๒ อย่างประจำอยู่ในโลก ๓ ภพ
- ปัญญามีสัมปยุตต่างๆภูมิ **กามาวจร รูปาวจร อรูปาว
จร โลกุตระ** เหล่านี้ ล้วนแต่มีปัญญาประกอบ ควรที่เป็น
เสียมก็เป็น ควรที่เป็นชวานก็เป็น ส่วนที่เฉยๆเรื่อยๆนั้น
เช่นเหล็กเป็นแท่งกลม จะเอามาใช้อะไรก็ได้ นี่ฉันใด
- จะบอกการดำเนิน**วิปัสสนา** และ**สมณะ** โดยเฉพาะนั้น
มิได้ เพราะมันไปหน้าเดียว จริตของคนต่างๆกัน แล้วแต่
ความฉลาดไหวพริบของใคร เพราะดำเนินจิตหลายแง่
แล้วแต่ความสะดวก

- อย่าให้จิตฟุ้งนอก ให้รู้ในตัว เห็นในตัว เมื่อรู้ในตัวแล้วรู้
ทั่วไป เพราะตัวเป็นต้นเหตุ
- เทศน์เรื่อง**มงคลวิเสส** ที่มนุษย์ เทวดา มีความสงสัย มิได้
แก้ขัดทะแปลได้เหมือนพระพุทธองค์ มนุษย์เป็นสถาน
กลาง อะไรดีหรือชั่วก็ต้องกลั่นออกไปจากมนุษย์นี้ทั้งนั้น
ทำให้เป็นดีก็มนุษย์ ทำให้ชั่วก็มนุษย์ จะเป็นปุถุชนก็
มนุษย์ จะเป็นพระพุทธเจ้าก็มนุษย์
- ท่านเทศน์ให้สงเคราะห์เข้าตนทั้งนั้น **สุภะ เป็นธาตุบุคคล**
เนาเป็นธรรมชาติของเขา ร้ายแต่มนุษย์ จิตติดสุภะ ดิม
สุรา ท่านยกพระโพธิสัตว์ยศเป็นกษัตริย์ มีเมีย ๖ หมื่น
บุตรราहुล ท่านก็ไม่เมาไหนเรามีเมียตาเปือกคนเดียว
ติดกันจนตาย ธาตุเมาอันนี้เป็นธรรมชาติ ไม่ให้คนสิ้นทุกข์
ไปได้
- บุคคลรักษาจิต ได้แล้วทั้งศีล แม้รักษาทางปัญญาได้แล้ว
ทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา ดุจข้าวสุกที่สำเร็จแล้ว เราจะตวง
กิน ไม่ต้องไปกังวลทำนาเก็บเกี่ยว และข้าวเปลือก
ข้าวสารเลย กินข้าวสุกแล้วก็เป็นพอ นี้ก็ฉันนั้น เป็น
สถานที่สำรวม

- ภายนอกให้ละเอียดเสียก่อน แล้วภายในจึงละเอียด
- ครั้งพุทธกาล บางองค์ติดทางสมาธิ ๕๐ ปี จึงได้สำเร็จก็มี
- พระอานนท์ เป็นคลังแห่งพระธรรม อะไรท่านรู้หมด ทำเนิ่นช้าเพราะท่านติดพระสูตร อภิธรรม ไม่น้อมลงมาปฏิบัติ จึงสำเร็จช้า อายุ ๘๐ ปี หลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน
- พระอานนท์ ทำความเพียรในกายวิปัสสนา กำหนดจิตโดยมิได้ละ จนขาดตรงทีเดียว จึงได้ทอดกายด้วยสติ หัวยังไม่ถึงหมอน จิตก็เข้าสู่ภวังค์ ภวังค์หายไป เกิดความรู้ญะธรรม ทั้งหลายฯ
- พระโมคคัลลาน์ สารีบุตร ล้วนแต่เกิดในตระกูลมิชชาทิสฺสี โมคคัลลาน์สั่งสอนแม่ไม่ได้เลยทีเดียวฯ
- **เหตุปัจจุโย โหติ** ธรรมทั้งหลายเกิดเพราะเหตุ ดับเพราะเหตุฯ
- อย่าเชื่ออภิญญาฯ ปฏิบัติเพื่อลาภ ยศ สรรเสริญ เป็น **อาบัติทุกกฏ**
- ธรรมเป็นของเย็น พระกรรมฐานอยู่ที่ไหน สัตว์ป่าต้องอาศัยอยู่ หมูป่าเห็นคนฤหัสถ์เป็นยักษ์เป็นมาร เบียดเบียน

สัตว์ ยิงจนไม่มีเหลือ เสือภู่วัว ท่านอาจารย์ทำอุโบสถ มั่น
มาร้อง เมื่อฟังปาติโมกข์จบแล้วมั่นก็หายไป **ท่าน**
อาจารย์มั่นคุ้นเคยสัตว์เหล่านี้ ท่านรู้ว่าระจิตสัตว์เหล่านี้
เป็นมิตรสหายกันด้วยธรรมเครื่องเย็นใจ

- สัตว์เดรัจฉาน เขามีสัญญา ปัญญา นามธรรม รู้
เหมือนกับมนุษย์ แต่เขาพูดไม่ได้
- ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นนั้นอย่าย้าย มั่นเต็มแล้วมันย้ายเอง
ท่านเตือน**ท่านมหาบัว** ฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้า ละกิเลส
ส่วนใดได้แล้ว ท่านไม่กลับมาละอีก เพราะมรรคประหาร
สิ้นไปแล้ว **เดินหน้าแก้กิเลสใหม่เรื่อยไป** จนละกิเลส
รอบ ไม่เกิดอีก นี่ก็เป็นอัศจรรย์
- **ให้ร่างกายเป็นนิจันต์** อย่าให้มันหุ่ม
- สถานที่เข็ดขวาง ท่านบอกว่าเป็นพวกเปรต ต้องทำบุญให้
ทานอุทิศ เขาก็ได้รับ หายไปเกิด ณ ที่อื่น ๆ
- ท่านไม่ชอบฤทธิ์ **ชอบภาวนาให้สิ้นกิเลส** ฤทธิ์ทั้งหลาย
เกิดด้วยกำลัง**สมณะ ฌานสมาบัติ** ทั้งนั้น ใช้วิปัสสนา
อย่างเดียวไม่มีฤทธิ์ สำเร็จอรหันต์

- ฝึกหัดจิตดีแล้ว จิตเข้มแข็งมีอำนาจมาก ย่อมกระทำจิต
สารพัดได้ทุกอย่าง เมื่อเห็นอำนาจของจิตแล้ว แลเห็นกาย
เป็นของอ่อน จิตบังคับกายได้ฯ
- เขาโกรธเรา แต่เราอย่าตอบ ให้พิจารณาความบริสุทธิ์
ละลายแล้วยกธงชัยขึ้น และ **มีอะไรก็สงเคราะห์เขาผู้
ประมาท ไม่นานเขากลับคืนดี** ไม่กลับคืนดีก็วิบัติถึง
ตายทีเดียว
- ใครจะไปบังคับจิตนั้นไม่ได้เลย **ต้องสอนจิตให้อยู่ด้วย
อุบาย** แม้คำสั่งสอนของพระองค์ ล้วนแต่เป็นนโยบาย
ทั้งนั้น เหตุนั้นท่านจึงไม่ชี้อุบายตรงๆลงไปทีเดียว จึงชัก
อื่นมาเปรียบเทียบฯ
- นิमितทั้งหลายเกิดด้วย**ปิตติสมาธิ**อย่างเดียว ที่แสดงเป็น
นิมิตออกมา **อย่าหลงตามนิมิต ให้ทวนกระแสเข้าจิต
เดิม เพราะนิมิตเป็นของไม่เที่ยง หลงเชื่อนิมิต
ประเดี๋ยวบ้า**
- ปฏิภาคนิมิตเกิดเฉพาะผู้ที่มีวาสนาอย่างเดียว การ
ภาวนาอย่าให้ทั้งกายกับ**จิต** นี่เป็นกรรมฐานเดิม แต่ให้
จิตเด็ดเดี่ยวอย่างที่สุด จึงเป็นผู้ที่รู้ธรรมในธรรม ฯ

- ให้เป็นมหาสติ มหาปัญญา รอบกาย รอบจิต มรณะร้ายมาถึงแล้ว ต้องเข้าแย่งกันในช่องแคบ แม้โพธิสัตว์ชนะมาร ชนะมารในช่องแคบ
- **สนิมมันเกิดขึ้นในเนื้อเหล็ก กิเลสมันเกิดในดวงจิต** ต้องประหารจิตให้เป็นธรรม
- ในโลกนี้เป็นอัตรตาทมหต ไม่มีต้นไม้และภูเขา วิบัติสนาลบ ล้างหมด ไม่มีเชื้อโรคอยู่ในโลกชื่อว่าโลกุตระ
- **เรื่องกรรมฐาน ๕** ภาวนาให้มาก ในร่างกาย เห็น**อสุภะ** เป็น**ยาปรมัตต์แก้จิต** พระเณรที่บรรพชาอุปสมบท ล้วนแต่พระอุปัชฌายะให้กรรมฐาน ๕ มาทั้งนั้น เป็นหลักสำคัญที่กุลบุตรจะภาวนารู้แจ้งในรูปธรรม เป็น **สนุทธิฎฐิโก** เห็นเอง เป็อหน้ายรูปธรรม อรูปธรรม และเห็นนามธรรมไปพร้อมกัน
- การนอน การสงบเข้าฌาน เป็นอาหารของจิตและร่างกาย อย่างหนึ่ง **สมถะ** ต้องพักจิตสงบอารมณ์ ส่วน **วิปัสสนา** จิตเดินไตรลักษณ์ให้รู้ริยสัจ เห็นย่อยแล้วเข้าพักจิต พักจิตหายเห็นย่อยแล้วจิตตรวจอริยสัจอีก ดังนี้ ฉะนั้นให้ฉลาด การพักจิต การเดินจิต ทั้ง**วิปัสสนา** และ **สมถะ** พระ

โยคาวจรเจ้าทิ้งไม่ได้ ชำนิชำนาญทั้งสองวิธี จึงเอา
ตัวพ้นจากกิเลสทั้งหลายไปได้ เป็นมหาศีล เป็นมหา
สมาธิ เป็นมหาปัญญา มีศีลทั้งอย่างหยาบ อย่างกลาง
อย่างละเอียด พร้อมทั้งจิต เจตสิก พร้อมทั้งกรรมภ ๑๐
ไม่กระทำผิดในที่ลับและที่แจ้ง สว่างทั้งภายในและ
ภายนอก มีมหาสติรอบคอบหมด วิโมกข์ วิมุติ อกุปกรรม
จิตบริสุทธิ์ จิตปกติเป็นจิตพระอรหันต์ สว่างแจ้งทั้ง
ภายนอกภายในสว่างไว้ ปุณฺณชติเตียน เกิดบาป เพราะ
พระอรหันต์บริสุทธิ์ กายเป็นชาตินิพพาน วาจา ใจ เป็น
ชาตินิพพาน นิพพานมี ๒ อย่าง นิพพานยังมีชีวิตอยู่ ๑
นิพพานตายแล้ว ๑ พระอรหันต์ร่อขึ้นร่อขึ้นเร็วไป
นิพพานฉะนั้น

- สุทโธทนะ ห้ามพระองค์ไม่ให้ไปบิณฑบาตกรุงกบิลพัสดุ์
เราไม่อด พระองค์ตอบว่าไปตามประเพณีพระพุทธเจ้า สุ
ทโธทนะฟังโอวาทแล้วได้โสดาบัน
- ให้เห็นปัจจุบันธรรม อย่างสังจิตอนาคตและอดีต ฯ

- ปัญญา กับสติให้รู้เท่าทันกัน พิจารณา กาย จิต ความไม่เที่ยงของสังขารเป็นธรรมะสองให้เห็นเรื่อยๆ ทำความรู้อยู่ในนั้น เห็นในนั้น ๕
- ในโลกนี้เป็นธาตุทั้งนั้น ให้รู้เท่าทันกับธาตุ อย่าหลงตามธาตุ ๕
- มหาสติ เรือน กาย จิต ให้มากๆ ให้เห็นจริง ธรรมะจริง สมมุติ อย่าหลงรูป เสียง กลิ่น รส ของอันนี้เต็มโลกอยู่เช่นนั้น ๕
- ธาตุ ๘๔,๐๐๐ ธาตุ ออกมาจากจิตหมด ๕
- นิโรธ เป็นของดับ เพราะรู้เท่าแล้ว จิตไม่เกิด ยินดี ยินร้าย ดับไป เช่นนี้ ชื่อว่า นิโรธ ๕
- ให้เอา กาย วาจา ใจ นี้ ยกขึ้น พิจารณา อย่าเพิ่ม อย่าเอา ออก ให้เป็นปกติ ๕
- มรรค ๘ นั้น สมาธิ มรรค เป็นองค์ ๑ นอกนั้น เป็นปริยาย ๕
- ให้รู้ธรรม และอาการของธรรม ถึงขั้นละเอียด แล้วก็รู้เองเห็นเอง ๕

- พระอานนท์ทรงไว้ซึ่งพระสังฆธรรม ว่าเป็นของภายนอก ต่อหันเข้ามาปฏิบัติภายในจึงสำเร็จ ๫
- หนึ่ง คนในโลกยินดีในหนึ่งและเครื่องอุปโภคบริโภค หนึ่งอันนี้ทำให้มนุษย์หลงยินดี พากันตกทุกข์กันมาก ๫
- ธรรมธาตุ สัตว์หลงธาตุ ชมธาตุ ยินดีธาตุ ยินร้ายธาตุ จึงได้ทำกรรมไปต่างๆ ๫
- เรียนแบบตำราเป็นของที่ไม่แน่นอน สู้เรียนทางกายและจิตให้เป็นธรรมชาติไม่ได้ ฉะนั้น ผู้เรียนกายวาจาจิตไม่ใคร่ลึก ปฏิบัติแต่ธรรมที่รู้ยิ่งเห็นจริง ๫
- ปัจจุบัน ให้รู้ทางจิต ๫
- ปฏิภาคนเป็นเรื่องของปัญญา ๫
- ให้เรียนทางจิตทวนกระแส ตัดรากเหง้าเครื่องผูก ดุจเรือเครื่องฟัก
- ปฏิภาคนิมิต เป็นปาฏิหาริย์ของจิต มีอำนาจทำให้เป็นอากาศว่างเปล่าได้ อันเป็นอัศจรรย์ใหญ่หลวง ๫
- ผู้มีราคะ ย่อมเศร้าโศกเสียใจเพราะราคะ ๫

- เกิด ตาย เกิดแล้วตาย ชมแต่หนังของเก่า ไม่หันไปหาทางที่จะพ้นทุกข์ ฯ
- ทำจิตให้เสมอลอย อย่าขึ้นอย่าลง อย่าไปอย่ามา ให้รู้เฉพาะปกติของจิต ฯ
- ฐานของธรรมเป็นบ่อเกิดอริยสัจของจริง ฯ
- เกิดความรู้อย่างวิเศษแล้ว ย่อมหาอนิสงส์ประมาณไม่ได้ ฯ
- **อตตาทิ** ฯล ฯ เป็นของลึกลับเหลือที่สุด ฯ
- ถ้าส่งจิตรู้เห็นนอกร่าง เป็น**มิจฉาทิฐิ** ให้รู้เห็นอยู่ในร่างกับจิต นั้นเป็นสัมมาทิฐิ
- นักปฏิบัติ ใจต้องเด็ดเดี่ยวกล้าหาญที่สุด จึงจะรู้ธรรมเห็นธรรม ฯ
- ให้รู้ธาตุ เห็นธาตุ จิตจึงไม่ติดทางราคะ ฯ
- คนเราจะดีจะชั่ว ต้องเกิดวิบัติเสียก่อน ฯ
- ธรรมที่ลึกลับ ไม่ควรพูดให้คนอื่นรู้ เพราะคนอื่นไม่เห็นตาม ธรรมจะเสีย ต้องพูดต่อผู้ปฏิบัติเหมือนกัน

- ให้ถือตามมีตามได้ หันหาธรรมชาติ อย่างก่อความกังวล นั้นดีมาก เมื่อปฏิบัติได้แล้วก็ไม่ดีใจ เสียใจ
- มรรค โลกีย์ เทวทูต ชาติ ชรา มรณะ พยาธิ ให้โพธิสัตว์ ออกบวช พระองค์บวชแล้ว ทำทุกรกิริยา ในวันที่ตรัสรู้ ปฐมยามทางราคะเกิดในดวงจิตของพระองค์ปั้นปูน พระองค์ทวนกระแสว่า เราเห็นแล้วไม่ใช่หรือ ที่เราออก บวชเราจะไม่กลับแน่ ต่อนั้นทำจิตเข้าสู่ภวังค์ สงบอยู่ในอัปปนาสมาธิ ต่อนั้นถึงเกิดปัญญาความรู้ขึ้นมา ระลึกถึงชาติก่อนๆ ได้ในมัชฌิมสมัย ต่อนั้นพระองค์ ตรวจปฏิจจสมุปบาท ทวนไปทวนมาด้วยปัญญาอันยิ่ง จิตลงสู่ภวังค์ เกิดความรู้ขึ้นมาตรัสรู้ ดับอวิชชา ตัณหา เป็นสยมภูพุทธ ปัจฉิมสมัยกาลครั้งนั้น
- เฟื่องนอกนั้นไม่สิ้นสงสัย เพราะยังหมายนอกหมายในอยู่ ตกอยู่ในกระแสของสมุทัย
- ให้ระงับสังโยชน์ ที่ละเอียดลิ่งอยู่ในดวงจิตนั้น ๆ

- บริจาคทาน โลกนั้นคือปรารภณา เมื่อได้แล้วปรารภณา
อยากได้มาก พระเวสสันดรท่านไม่เป็นเช่นนั้น พระองค์
ท่านปรารภณาโพธิญาณ เป็นปรมัตถบารมี
- มรรค ๘ ไครภาวนาเจริญดีแล้ว แก่โลกธรรม ๘ ประการ
ฉะนั้นจิตท่านอรหันต์ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘
ประการ มีไตรลักษณ์บังคับ แม้โลกีย์ทั้งหลาย มีไตร
ลักษณ์บังคับอยู่เสมอ ไตรลักษณ์บังคับไม่ได้นั้น มี
โลกุตระเท่านั้น โลกุตระอันนี้อยู่เหนือไตรลักษณ์ สถานที่
เกษม บุคคลที่จะพ้นโลกโลกีย์ไปถึงโลกุตระ ต้องสร้าง
บารมีเป็นการใหญ่ บุคคล ๓ จำพวก คือ พระพุทธเจ้า ๑
พระปัจเจก ๑ พระอรหันต์ ๑ พระพุทธเจ้าสร้างบารมี ๓
ชนิด ปัญญาบารมี ๔ อสงไขยแสนกัมภีระมหาทัฬหี ศรัทธา
บารมี ๘ อสงไขย แสนกัมภีระมหาทัฬหี วิริยบารมี ๑๖
อสงไขย แสนกัมภีระมหาทัฬหี พระปัจเจกสร้างบารมี ๒
อสงไขย แสนกัมภีระมหาทัฬหี พระอรหันต์สร้างบารมี ๑
อสงไขย แสนกัมภีระมหาทัฬหี ดังนี้ สร้างพระบารมีมิใช่

น้อย กว่าที่จะสำเร็จพระนิพพานได้ ดังนี้ ชำนาญมาก
ที่สุด ๑ อสงไขย เหลือที่จะนับนั้นประการหนึ่ง เอา
สวรรค์ เอานรก เป็นเรือนอยู่สร้างบารมี พระนิพพานเป็น
ของแพงที่สุด ต้องสร้างบารมีแลกเปลี่ยนเอาจึงจะได้พระ
นิพพาน

- **อคฺคํ มนุสฺสเสสฺสุ** (มาจากประโยคเต็ม ซึ่งปรากฏใน
หนังสือ **มุตโตทัย** ว่า **อคฺคํ ฐานํ มนุสฺสเสสฺสุ มคฺคํ**
สตุตฺตวิสุทฺธิยา) มนุษย์เลิศ มนุษย์น้ำใจสูง มีทุกข์ มี
สมุทัย มีมรรค มีนิโรธ ครบทุกอย่าง จึงสำเร็จนิพพาน
ได้ พระอินทร์ พระพรหม เป็นต้น บวชเป็นพระเป็นเณร
ไม่ได้ เหมือนมนุษย์ มนุษย์เป็นธาตุพอ ดุจแม่ครัวแกง
ช่างเอร็ดอร่อย มันพอพริกพอเกลือ จึงให้สำเร็จมรรค
ผลได้ ไม่ขัดข้องด้วยประการใดๆ ฉะนั้น มนุษย์ไม่ควร
น้อยเนื้อต่ำใจ ปฏิบัติให้ได้สวรรค์ นิพพาน ได้ธาตุพอ
เป็นชนิดที่สูงสุด

- **ชีวิตและนิพพาน** ชาติขั้นนั้นมีจิตสิ่งอยู่เรียกว่า **ชีวิต** เมื่อพิจารณาว่างตามสภาพได้แล้ว จิตหดหาคิดเดิมเข้า รู้เห็นในปัจจุบัน เจริญมหาสติรอบในสติ มหาปัญญารอบในปัญญา แล้วเห็นปกติ ฯ
- **นิพพาน** นั่นคือ จิตหดโดยเห็นธาตุ รู้แจ้งธาตุ **จิตฐิติภูต** รู้อยู่นั้นเป็นตัวนิพพาน ฯ
- **วิชา ๓** ของพระพุทธเจ้าลึกกลับสุขุมมาก ในยามที่ ๑ พระองค์ทำความรู้เท่าอย่างนั้น ยามที่ ๒ พระองค์ทำความรู้เท่า นั้น นั้น ยามที่ ๓ พระองค์ทำความรู้เท่า คือ แก้อวิชาและปฏิเสธสมุปปบาทในของจิต ในช่องแคบ มารแย่งไม่ได้ มีความรู้อันพิเศษขึ้นมาว่า พระองค์เป็น **สยามภู** ความที่ท่านแก้อวิชาเป็นของชั้นละเอียดยิ่งนัก บุคคลจะรู้เห็นตามนั้นน้อยที่สุด สุดอำนาจของจิต เมื่อกำหนดรู้ลงไปเป็นของว่างหมด ไม่ใช่ตัวตน สัตว์บุคคล เราเขา ไม่ใช่ผู้หญิงผู้ชาย **ธาตุสุญญ** เป็นธาตุสุญญ แล้วกำหนดจิต รู้จิต ตั้งอยู่ใน **ฐิติธรรม**

- ธาตุกับจิตติดกัน จีงวนเวียนแก่ เจ็บ ตาย อยู่ทุกชาติ หาที่สิ้นสุดมิได้ ธาตุเป็นของที่มีอยู่เช่นนั้นตั้งแต่ดั้งเดิมมา และแปรปรวนอยู่เช่นนั้น จิตของคนไม่ไปยึดไปถือ ก็เป็นจิตสิ้นทุกข์ได้ ๕
- อายตนะภายในภายนอกแปรปรวนอยู่เป็นนิจ สว่างไร้ทั้งภายนอกและภายใน ไม่ขาดระยะของ **ทุกข์ อนิจจัง อนตตา** ฟังเทศน์ ธรรมชาติแสดงเรื่อยๆ พระโยคาวจร ฟังเทศน์ในตอนนี้ ฉลาดในตอนนี้ สิ้นกิเลสในตอนนี้เป็น **ปัจจุตตัม** ความเพียร มรรคผล ถือ**สมณะพอ**
วิปัสสนาพอ มันผลักกิเลสมันเอง
- บรรพชิตจะต้องปฏิบัติตรงต่อพระนิพพาน
- พุทธองค์เกิดในป่าลุมพินีวัน ปลงสังขารในป่า ให้โหวทปาติโมกข์ในป่า ตรัสรู้ในป่าเปลี่ยว นิพพานในป่าเปลี่ยว วิจัยธรรมในป่า ชนะมารในป่า ธรรมทั้งหลายล้วนแต่เกิดในป่า เป็นธรรมราคาสูง ธรรมโลกุตระเหนือโลกีย์

- จิตตั้งจิตมิได้ ตั้งจิต ตั้งธาตุ จึงแสดงรู้เห็นด้วยกันได้
เพราะจิตมันเป็นนามธรรม
- อย่าถอนทำความเพียร มันจะเคยตัว ให้ทำจนชิน ให้ได้
เนื้อหรือค้อนเคย จึงจะเห็นมรรคเห็นผล
- ปัญจวัคคีย์นั้นทางปรมาตม์ว่า หัว ๑ แขน ๒ ขา ๒ เป็นห้า
ภิกษุ แปลว่า **คนต่อยกิเลส** ปัญจวัคคีย์ก็เป็นภิกษุ
เหมือนกะเรา ๆ
- วาจาของท่านเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ด้วยศีล สมาธิ
ปัญญา ไม่มีลาภ ยศ อามิส เจือวาจาของท่าน เทศน์จึง
ขลังดี พุทธคุณธรรมตรงไปตรงมา ไม่เห็นแก่หน้าบุคคล
และอามิส
- ท่านไม่ให้ศีลแก่โยมที่รู้ศีล อ้างว่าแม้พระภิกษุที่บวชนั้นก็
ไม่ให้ศีล ๒๒๗ เลย ให้แต่เพียงศีล ๑๐ ชั้นสามเณร
เท่านั้น ต่อนั้นประกาศสงฆ์ตั้งสมมติให้กันเอง แล้วก็พากัน
รักษาพระปาติโมกข์ นี้ฉันใด เพียงศีล ๕ ให้เจตนา
รักษาแต่เฉพาะตนเอง เท่านั้นก็เป็นพอ

- จิตนั้นเมา สุราไม่ได้เมา สุราไม่ติดคน คนติดสุราต่างหาก เมื่อคนดื่มไปแล้วทำให้เป็นบ้าไปต่างๆ ๫
- เรื่องของโลกย่อมมีการยุ่งเรื่อยๆ มาตั้งแต่ไหน ๫
- วิธีละกิเลสฝังแน่นอยู่ในสันดานนั้น ตีลิ่มใหม่ใส่ลงไป ลิ่มเก่ากระดอนออก นี่ฉันใด มรรคเข้าไปฟอกกิเลสเก่าออกมา แล้วจึงเห็นความบริสุทธิ์
- จิตเสวยเวทนาอย่างละเอียดนั้น ให้ละลายเวทนาเข้าไปอีก เอามรรคเข้าไปฟอก แล้วทำความรู้ตั้งอยู่แทนเวทนา จึงจะเห็นตน เห็นธรรม เห็น**ความบริสุทธิ์** ๫
- สมณะ พราหมณ์ มีการ**เพ่ง**อยู่เป็นนิจ มันไม่รู้ไม่ฉลาด แล้วจะไปอยู่ ณ ที่ไหน อาพาทก็หาย บุญก็ได้ด้วย พระองค์ตรัสให้พระสารีบุตรทำเช่นนั้น แท้ที่จริงพระสารีบุตรก็ทำชำนานาญมาแล้ว แล้วทำอีก อาพาทก็หาย ๫
- ให้พิจารณาธาตุ เมื่อเห็นธาตุแปรปรวนอยู่เป็นนิจเรียกว่า **สัมมาทิลฺลิจิ** เห็นชอบ

- มนุษย์เป็นสัตว์เลิศ เป็นที่ตั้งพระพุทธรูป ทวีปทั้ง ๓ ก็
เป็นมนุษย์ เช่น อุดร กุรุทวีป แต่ไม่สมบูรณ์ พระองค์ไม่
โปรดตั้งศาสนา เทวดาก็เหมือนกัน มนุษย์ที่เกิดในชมพู
ทวีปเป็นมนุษย์วิเศษรับรัชทายาท ฯ
- อารมณ์ภายนอกและภายใน เป็นของที่ตั้งอยู่เป็นธรรมชาติ
แต่จิตเป็นของที่รับรู้ ฉะนั้น ต้องทรมานทางจิตให้มาก ๆ
แก้วิชา แก้อาสวะ แก้ทุกข์ แก้สมุทัย นิโรธ เกิดญาณ
ตั้งอยู่ เป็นอมตธรรมที่ไม่ตาย ฯ
- แก้โทษคือแก้อาบัติ ให้แก้ปัจจุบันจิต อย่าส่งจิตอดีต
อนาคต แล้วบอกจิตว่าไม่มีโทษ เมื่อท่านไปจำพรรษาอยู่
ที่อกเขาใหญ่ ท่านเกิดอาบัติจนฉันอาหารเข้าไป ก็เป็นอัน
นั้นออกมา เพราะจิตวิบัติแล้ว ธาตุกิวิบัติด้วย ต่อนั้นแก้
จิตได้แล้ว อาพาธ ๓ วัน หายเป็นปกติดี การอาบัติ เช่น
อาบัติทุกกฏ อย่าพึงลวงง่าย ๆ เพราะมันเคยตัว ฯ
- ภูมมเทวดา อยากคือ ทดลองเสมอที่เดียว ไปอยู่ที่เข็ด
ขวางต้องระวัง ต้องตรวจจิตเสมอ ฯ

- **อจินไตย** เกิดความรู้ ความฉลาด นั้นหาประมาณมิได้ ๕
- ปฏิบัติดีนั้น ลบสังขารด้วยไตรลักษณ์ไม่ได้ ประพฤติไปตามสังขาร ปฏิบัติถูก นั่นคือลบสังขารด้วยไตรลักษณ์ได้
- พวกสุทธาวาสทั้งหลาย คือเจริญญาณแล้ววิปัสสนาต่อไป จึงสำเร็จได้ในที่นั้น
- ผู้ที่รู้ธรรมแล้ว เป็นผู้วิเศษ อานิสงส์หาประมาณมิได้
- สกลกายอันเดี๋ยวนี้แหละเป็นตัวธรรม
- ละกิเลสด้วยสติ สติฟอกอาสวกิเลสเอง
- ธรรมเป็นฐิติธรรม ตั้งเที่ยงอยู่เช่นนั้น แปรปรวนอยู่เช่นนั้น ให้รู้ให้เห็นเฉพาะที่เกิดกับจิต
- คณาจารย์บางองค์แสดงอริยสังข์ มีลาภ ยศ เจืออริยสังข์ เป็นส่วนมาก
- จิตเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ หมดจดทุกอย่าง มนุษย์ เทวดา ไม่มีที่ครหาเลย

- บรรดานักปฏิบัติ ให้เฉลียวฉลาดรู้เท่าทันใจ เมื่อรู้เท่าทันใจแล้ว ใจย่อมไม่มีโอกาสลักลิ่งของไปได้ แม้ฉันใดปฏิบัติให้มีสติและปัญญารักษาดน กิเลสมีอาจเข้าถึงได้ ฯ
- ที่แผ่นดินยอมเป็นฝุ่นผงทั้งสิ้น ให้จิตพิจารณาตกลงถึงฐาน ฯ จิตจึงไม่กังวลฟุ้งซ่านกระสับกระส่าย ฯ
- มนุษย์ตาย จะเอาไปกินและเอาไปใช้ไม่ได้ ไม่เหมือนวัวควาย... วัวควายเอาเนื้อกินได้
- ในขณะที่มีชีวิตนั้นทำบุญดีมาก การทำศพถึงผู้ตายนั้นไม่ได้เป็นส่วนมาก แต่ทำตามประเพณีเท่านั้น พระอรหันต์นิพพานอยู่ ภูเขา ถ้ำต่างๆ ใครทำศพให้ท่านแล้ว...ท่านทำไม่ถึงนิพพาน
- ให้ใช้ไหวพริบเป็นอาชาไนยอยู่เป็นนิจ ฯ
- ธรรมทั้งหลาย จิตประกอบกายยกขึ้นแสดง ปราศจากกายแล้ว จะยกนามธรรมขึ้นแสดงไม่ได้เลย
- เหตุเกิดก่อน ปัจจัยเกิดทีหลัง ฯ

- จิตเป็นคนเรียกสมมุติเอง จิตเป็นเหตุที่กระสับกระส่าย จิตปกตติดีแล้วก็เป็นอันได้รับความสุข ฯ
- ทำจิตให้สว่างโพล่ง กำหนดรู้ฐิติธรรม นั้นเรียกว่าปัญญา โดยแท้
- ให้แก้วิชา แก้อनुสัย ความไม่รู้ไม่ฉลาดนั้นให้กลับเป็นคนฉลาด ฯ
- พระโมคคัลลาน์ สารีบุตร พระองค์เกิดในตระกูลมิชชาทิสฺสุ ดุจดอกบัวย่อมเกิดในตมฉันใด
- ต้องเจริญทุกขให้พอเสียก่อน ดับต้องอยู่ในที่นั้น ดุจตีลิมลงไป ลิมเก่าถอน ลิมใหม่เข้าแทน คือกิเลสออก ความบริสุทธิ์เข้าแทน ดุจของดีอยู่ในของชั่ว คืออวิชาออก วิชาเข้าแทน ฯ
- เดินมรรคให้เห็นทุกข ให้เดินมรรคเห็นสมุทัย ให้ยิงในมรรค ให้ยิงในมรรคนิโรธ จึงจะพ้นทุกข ฯ

- ข้อเปรียบชั้นนิพพาน คือ นับ ๑ ไปถึง ๐๐ (ศุภญ) โลกเขา แปลว่าไม่มี แต่ศุภญมีอยู่ นี่ฉันใด นิพพานเป็นของที่มีอยู่ ๫
- **โลกียสังขะ** คือโพธิสัตว์เห็นเทวทูต **โลกุตระสังขะ** คือ โพธิสัตว์ตรัสรู้ ๫
- ความรู้ความฉลาด มีอยู่ในสถานที่ไม่รู้ ๫
- ธรรมทั้งหลายมาจากเหตุ คือจิตออกจากจิตเรียกว่า เจตสิกก่อนนอกนั้นเป็นอาการทั้งหมด ดุจสังหรือคมของ ดาบ มาจากเหล็กฉะนั้น ๫
- มีแต่จิต รูปไม่มี แสดงไม่ได้ ต้องอาศัยกันเป็นไปจึงแสดง ได้ ๫
- พระอรหันต์ทั้งหลาย จิตไม่มี มีแต่สติ เพราะจิตสังขาร มัน เป็นตัวสังขาร สังขารไม่มีในจิตของพระอรหันต์
- **เอกมฺูลา** เหตุผลมาจากความที่เป็นหนึ่งของจิต เป็นเหตุ เป็นปัจจัย (**เหตุ ปัจจัย**) ประกอบกัน จึงตั้งเป็นบทบาท คาถา ๫

- มีนัยหลายนัย ถึงแปดหมื่นสี่พันอาการ ฯ
- มนุษย์วนเวียนเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด ติดของเก่า
กามาจรสวรรค์ ๑ สัตว์เดรัจฉาน ๑ มนุษย์ ๑ ท่านพวกนี้
ติดของเก่า พระไตรปิฎก มีกิน ๑ มีนอน ๑ สืบพันธุ์ ๑ แม่
ปู่ย่าตายายของเราล้วนแต่ติดของเก่า พระพุทธเจ้าก็ดี
พระปัจเจกก็ดี พระอรหันต์ก็ดี เมื่อท่านยังไม่ตรัสรู้ก็ติด
ของเก่า เพลิดเพลินของเก่าในรูป เสียง กลิ่น รสของเก่า
ทั้งนี้ไม่มีฝั่งไม่มีแดน ไม่มีต้น ไม่มีปลาย ย่อมปรากฏอยู่
เช่นนั้น ตื่นเต้นกับของเก่า ติดรสชาติของเก่า ใช้มรรค ๘
ให้ถอนของเก่า ใช้อิทธิบาท ๔ ตีลิมสะเทือนใหญ่ปังๆ ลืม
เก่าถอนคืออวิชา ลืมใหม่คือวิชาเข้าแทนดังนี้ **ท่าน**
อาจารย์มั่นท่านพูด ใช้ตะบะความเพียรอย่างยิ่ง ที่จะถอน
ได้ต้องสร้างบารมีมนาน จึงจะถอนได้ เพราะของเก่ามัน
บัดกรีกัน ได้เนื้อเชื้อสายของกิเลสมาพอกแล้ว ย่อมเป็น
อัศจรรย์ของโลกนั้นทีเดียว
- แก่บ้านนั้น ให้ทวนกระแสเข้าจิตเดิม แก่ได้

- เสื่อมาเฝ้าเราที่เป็นพระโยคาวจรเจ้า เป็นเทพโดยมาก ถ้าเป็นเสื่อ มันเอาไปกินแล้ว
- ธรรมแสดงอยู่เรื่อยๆ เว้นแต่นอนหลับมิได้กำหนด จะไม่รู้ไม่เห็นขณะนั้น
- สงจิตออกนอกกาย ทำให้เปลอสติ ฯ
- **มคโค** หนทางดำเนิน มีที่สุด ส่วนหนทางเดินเท้า ไม่มีที่สิ้นสุด ฯ
- น้ำใจของสัตว์ ยุงด้วยธาตุ ระคนอยู่ด้วยธาตุ ธาตุไม่มีที่สิ้นสุด แม้จิตก็ไม่มีสิ้นสุด ฯ
- จิตรับรู้ระหมดทุกอย่าง จิตเป็นแดนเกิด รู้เท่าอาการของจิตได้แล้ว รู้ปกติของธาตุ ฯ
- **เอโก มคโค** หนทางอันเอก **วิสุทธิยา** เป็นหนทางอันบริสุทธิ์มีทางเดียวเท่านั้น **มโน ปุพฺพํ** จิตเป็นบุพภาคที่จะได้เป็นใหญ่ จิตถึงก่อน สำเร็จด้วยจิต ฯ (**มโน ปุพฺพํ ฌมา ฌมา มโน เสฏฺฐา มโนมยา**)

- จิตเป็นเครื่องบังคับกายกับวาจาให้พูดและให้ทำงาน
ฯ
- จิตที่ไม่ติดพันพัวพันในอารมณ์ทั้งปวง เรียกว่าบริสุทธิ์
- พระองค์แสดงอนุภาพพิภพไปโดยลำดับ ยก**ทาน**ขึ้นก่อน
ดูจับได้ขั้นต้น แม้ฉันใด โลกุตระ โลกีย์ กิติ กิต্তองเจริญ
ต้นขึ้นไปก่อน ไม่เจริญขั้นต้นไปก่อนเป็นผิด จะกระโดดขึ้น
สูงที่เดียวไม่ได้ ตายกัน
- มีแป้น (ไม้กระดาน) แล้วก็มีบ้าน มีบ้านแล้วก็มีแป้น พูด
อย่างนี้จึงแจ่มแจ้งดี
- ธรรมเป็นของธรรมดาตั้งอยู่อย่างนั้น คือตั้งอยู่ด้วยความ
แก่ ความเจ็บ ความตาย จึงได้ชื่อว่าธรรมของจริง ไม่มี
อาการไป ไม่มีอาการมา ไม่มีขึ้น ไม่มีลง เป็นสภาพที่ตั้งไว้
ดูจกล่าวไว้ข้างต้น ฯ
- ไม่อ้างสวรรค์ นิพพาน ไม่อ้างทุกคติ **อ้างความเป็นไปทาง
ปัจจุบันอย่างเดียว** เพราะชั่วดีก็ปัจจุบันที่ยังเป็นชาติ
มนุษย์

- เอาธรรมขึ้นเดี๋ยวนี้เอง คือกายนี้เองไปเจ็บ กายขึ้นเดี๋ยวนี้เองไปแก้ กายขึ้นเดี๋ยวนี้เองไปตาย เมื่อตายแล้วก็ไปเกิดอีก ล้วนแต่ตื่นตื่นอยู่ด้วยธาตุอันนี้เอง หาที่จับไม่ได้ และสิ้นสุดมิได้ ฯ
- ความรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นอนันตนิย มากมายยิ่งกว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เป็นอุบายที่จะทรมานสัตว์ พันวิสัยของสาวกที่จะรู้ตามเห็นตามได้หมด สาวกกำหนดรู้แต่เพียง ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น...นี่ก็เป็นอัศจรรย์ ฯ
- ให้แก่ปัจจุบัน เมื่อแก่ปัจจุบันได้แล้ว ภาพ ๓ นั้น หลุดหมด ไม่ต้องส่งอดีต อนาคต ให้ลบอารมณ์ภายนอกให้หมด จึงจะเข้าอารมณ์ภายในได้ **เพ่งนอกเป็นตัวสมุทัย เป็นตัวทุกข์ และเป็นตัววิจจาทิฐิ เพ่งในเป็นตัวสัมมาทิฐิ**
- เรื่องของโลกธาตุนั้น กระทบกระเทือนถึงกันหมด กำหนดรู้เฉพาะจิต ก็รู้สิ้นทางอื่นหมด
- พระธรรมเทศนาทั้งกลางวันและกลางคืน **อกาลิโก** กำหนดกาลเวลามิได้ แสดงทั้งภายนอกและภายใน

- ให้กำหนดจิตให้กล้าแข็ง เรียบมรรคให้แข็งแรง จึงจะเห็นหนทางสิ้นทุกข์ไปได้
- ให้ปล่อยจิต อย่กอดจิต เหตุผลเคลื่อนคลื่อนอยู่ใน ให้พิจารณาความรักความชัง พิจารณานิสังข์ของตน จิตคือบริษัทมาก ฟุ้งนิสังข์เดิมมิได้ ตะครุบจิตจึงมีกำลัง ฯ
- คนในโลก **หลงของเก่า** คือหลงธาตุนั้นเองแหละ ชังแล้วมารัก รักแล้วมาชัง หาที่สิ้นสุดมิได้ พระองค์ไม่หลง
- ธาตุมนุษย์เป็นธาตุตายตัว ไม่เป็นอื่นเหมือน นาค เทวดา ทั้งหลายที่เปลี่ยนเป็นอื่นได้ **มนุษย์ มีนิสังข์ภาวนาให้สำเร็จง่ายกว่าภพอื่น** **อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสฺส มคฺคํ สุตตวิสุทฺธิยา** มนุษย์มีปัญญาเฉียบแหลมคม คอยประดิษฐ์กุศล อกุศล สำเร็จอกุศล...มหาอเวจีเป็นที่สุด ฝ่ายกุศล มีพระนิพพานให้สำเร็จได้ ภพอื่นไม่เลิศเหมือนมนุษย์ เพราะมีธาตุที่บกพร่อง ไม่เฉียบขาดเหมือนมนุษย์ ไม่มีปัญญากว้างขวางพิสดารเหมือนมนุษย์ มนุษย์ธาตุพอหยุดทุกอย่าง สวรรค์ไม่พอ อบายภูมิธาตุไม่พอ มนุษย์มี

ทุกข์ สมุทัย...ฝ่ายชั่ว ฝ่ายดี...กุศลมรรคแปด นิโรธ รวม
เป็น ๔ อย่าง มนุษย์จึงทำอะไรสำเร็จ ดังนี้ ไม่อภัพ
เหมือนภพอื่น

- **สติปัญญา** เป็นความรู้อันตณั้ย หาประมาณมิได้ ไม่
เหมือนความรู้ชนิดอื่น **สนธิญาณุโ** เห็นด้วยเฉพาะนัก
ปฏิบัติ **ปัจจุตตัม** รู้เฉพาะในดวงจิต รู้ธรรมลึกลับสุขุม
คัมภีรภาพ

